

УДК 911.3:502.171:39(477)

В.Р. ТОРУШАНКО

**ВПЛИВ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ НА ПРОЦЕС РЕГІОНАЛЬНОГО
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ**

*Інститут географії Національної академії наук України, м. Київ, Україна,
v.torushanko@yandex.ru*

В статті представлено результати факторного аналізу передумов, які впливають на регіональне природокористування. Обґрунтовано виключну роль етнокультурних

чинників у процесі природокористування в регіонах України. Підкреслено місце соціально-культурної складової збалансованого регіонального розвитку в системі природокористування України.

Дедалі більше науковців, які предметно цікавляться специфікою освоєння простору тими чи іншими етнічними групами або ж навіть окремими територіальними громадами, звертаються до питань етнокультурного різноманіття та вироблених століттями соціально-культурних механізмів адаптації умовам довкілля.

Особливий інтерес викликають так звані етноконтактні зони і регіони з високим етнокультурним потенціалом – поліетнічні регіони – території компактного проживання представників двох або більше етносів. Разом з тим, береться до уваги ступінь соціокультурної «законсервованості» – індиферентності зовнішнім впливам, що здатні розбавити традиційний устрій життя населення даної території.

Будучи втягнутою в процес міжнаціональної інтеграції, Україна, в силу цілої низки причин, все ж зберігає свою «автентичність» на рівні окремих адміністративних областей, зокрема, що стосується підходів до природокористування.

Під «регіональним природокористуванням» (Р.п. далі) прийнято розуміти господарсько-економічну діяльність суспільства проваджену на регіональному рівні, що спрямована на використання природних багатств і умов середовища для задоволення потреб населення конкретного регіону, або країни загалом [3]. Р. п. реалізується, або принаймні повинно реалізовуватися, керуючись принципами:

- *науковості* – передбачає ґрунтовні знання об'єктивних законів розвитку природи та суспільства, а також впровадження новітніх досягнень науки і техніки в процес природокористування;

- *збалансованості* – означає використання найбільш ефективних механізмів природокористування, вибір об'єктивно найкращого, або наближеного до нього варіанту відтворення природних ресурсів, оптимальне вирішення господарських завдань без унеможливлення самовідновлювальних та саморегуляційних можливостей екосистем;

- *регіональності* – визначає специфіку господарського освоєння території, опираючись на геопросторові дані про регіон, його системно-структурну конфігурацію, галузеву спеціалізацію та особливості внутрішньорегіональної політики;

- *комплексності* – вказує на необхідність поетапної переробки та раціонального використання натуральної (природної) сировини; ведення безвідходного чи маловідходного виробництва на базі модернізованих територіально-виробничих комплексів;

- *рентабельності* – регулює процедуру дотримання інтересів регіональних громад у просторово-часовому контексті, щодо розподілу благ отриманих від процесу р. п.

Класифікація факторів, що впливають на регіональне природокористування проводиться на підставі усіх можливих критеріїв, наприклад: за ступенем когнітивного втручання в процесі природокористування (*об'єктивні, суб'єктивні*), в залежності від їхнього значення для розвитку території (*генеруючі, лімітуючі*), за характером (*прямі, опосередковані*) та тривалістю (*постійні, тимчасові*) впливу, з урахуванням перспектив розвитку регіону (*конструктивні, деструктивні*), тощо. Шляхом факторного аналізу, нами було виділено ряд передумов, які, на нашу думку, найбільш істотно впливають на процеси р. п. (таблиця 1).

Чільне місце серед усіх груп чинників, які впливають на особливості регіонального природокористування, посідають етнокультурні чинники – система передумов формування на території регіону механізмів та цілей природокористування, вибудована на основі регіонального етнокультурного ландшафту (таблиця 2).

Таблиця – 1 Фактори впливу на регіональне природокористування

Природно-географічні	<ul style="list-style-type: none"> – Географічне положення території (територіальна доступність); – Природно-ресурсний потенціал регіону (відношення до ПРП країни вцілому); – Екологічний стан навколишнього середовища; – Наявність несприятливих природних процесів та явищ.
Демографічні	<ul style="list-style-type: none"> – Природний рух населення регіону; – Механічний рух населення в регіоні; – Щільність (густота) населення регіону; – Статеві-вікова структура населення регіону (в менш. мірі).
Етнокультурні	<ul style="list-style-type: none"> – Етнічний (національний) склад (структура) населення регіону (наявність етноконтактних зон); – Історія заселення та господарського освоєння регіону; – Звичай та традиції природокористування в регіоні; – Ментальність та менталітет населення регіону; – Конфесійна структура населення (наявність пам'яток сакрального значення); – Рівень освіченості та інформованості (щодо питань збалансованого розвитку регіону).
Соціально-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – Рівень проф. освіти (частка кваліфікованого нас.); – Рівень здоров'я населення регіону; – Рівень злочинності (корупції) в регіоні; – Рівень доходів на душу населення; – Інвестиційна привабливість регіону; – Ергономічні фактори (умови праці в регіоні); – Гео економічна ситуація в світі.
Матеріально-технічні	<ul style="list-style-type: none"> – Інфраструктурний потенціал території; – Поселенська структура та типи поселень в регіоні; – Рівень інноваційного розвитку території.
Суспільно-політичні	<ul style="list-style-type: none"> – Геополітична кон'юнктура; – Державне законодавство і регіональна політика (з питань природокористування); – Робота органів влади на всіх рівнях та діяльність органів місцевого самоврядування; – Рівень мілітаризованості території.

По-перше, на відміну від всіх інших, етнокультурні чинники носять суб'єктивний характер (опираються на когнітивні механізми підходу до процесу природокористування); *по-друге*, вони найбільш органічно відповідають особливостям регіональних ландшафтів, бо формувалися на їх основі протягом тривалого часу; *по-третьє*, їхня дія проявляється на всіх етапах освоєння території; *по-четверте*, дана група факторів прямо чи опосередковано чинить вплив на демографічні, соціально-економічні, матеріально-технічні та суспільно-політичні процеси в регіоні (інші групи чинників).

Сучасне населення України досить строкате за своїм етнічним складом. На її території проживають представники 130 національностей та народностей. Крім українців (близько 77,8 % всього населення), значну частку становлять інші східнослов'янські народи (росіяни, білоруси), а також євреї, західні і південні слов'яни (поляки, чехи, словаки, болгары).

Таблиця – 2 Приклади найшироковживаніших означень етнокультурного ландшафту

Рік	Автор	Визначення
2000	В.М. Калущков	Етнічний ландшафт – природно-культурне середовище, розвиток певного етносу, або певної місцевої спільності [4].
2005	М.Д. Гродзинський	Етнічний ландшафт – це образ простору, який етнос освоїв духовно та матеріально, надавши його місцям і конфігураціям стійких символічних значень [2].
2005	С.П. Романчук	Етнічні ландшафти – ландшафти чи їх сполучення в межах етнічної території де переважно відбувався процес етногенезу даного етносу та які відіграли етнотворчу роль упродовж основних етапів його розвитку [7].
2006	Д.С. Костіна	Етнокультурний ландшафт – це інтегральне геокультурне утворення, де ведучим фактором уособлення і стійкого функціонування є традиційна етнічна культура та тісно пов'язані з нею природні фактори. Визначається їх яскраво виражена культурна уособленість та інтеграція з інокультурним середовищем [5].
2013	В.М. Воловик	Етнокультурний ландшафт – це антропогенний ландшафт, структура якого сформувалася під впливом моно- (поліетнічної) формації у стратах етнохронотопу і представлена сучасними історико-культурними артефактами і реліктами [1].

Серед інших етнічних груп, які компактно мешкають на українських землях, найчисельніші романомовні народи (молдавани і румуни), греки, представники фіно-угорської (угорці, естонці) і тюркської (кримські татари, гагаузи) мовних сімей. Порівняно невеликою кількістю представлені німці, вірмени, цигани, поволзькі татари, караїми. Окрім цього, на території держави проживають етнографічні групи українців: поляни, подоляни, бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки, черкаси, карпатські русини, для яких також притаманні власні, аутентичні підходи до природокористування [6].

Якщо аналізувати впливи етнокультурних чинників на регіональне природокористування в розрізі систем поселень: міських і сільських, стає очевидно, що в урбанізованих районах, агломераціях та населених пунктах міського типу етнічна структура населення не корелює з процесами р. п. так чітко і явно, як в сільських поселеннях.

Особливості міського способу життя, надиктовані культурою масового виробничо-споживальницького світобачення, стандартизують механізми дії людини на природу, не залежно від її етнічної чи культурної приналежності. Натомість, в н. п. сільського типу, ці механізми є більш усталеними та стійкими. Це, насамперед, стосується ведення сільського господарства, дрібного підсобного ремеслярства та рекреаційного туризму.

Специфіка та підходи до природокористування будь-якого регіону викристалізуються протягом всієї *історії його заселення та господарського освоєння*. Такі фактори історичного становлення і розвитку території, як: приналежність (інтегрованість) до тих чи інших історико-геополітичних утворень (територіальних формувань, країн, держав та конгломератів), інтенсивність та масштаб військових конфліктів, революції, референдуми, соціальні потрясіння та природні катастрофи і т. п., впливають на рівень науково-технічного прогресу регіону, відбиваються на світоглядних принципах його населення, адаптують регіональну кон'юнктуру до того режиму р. п. який на сьогоднішній день має місце. Історичний досвід природокористування накопичується,

примножується кожною новою генерацією, трансформується в залежності до вимог часу і як наслідок приводить р. п. до того вигляду який існує сьогодні.

Під впливом історичних процесів на базі регіональної культури створюється система **звичай і традицій природокористування** в регіоні, як давно сформованих і добре усталених зразків поведінки у сфері взаємодії з природою. Тут маються на увазі, насамперед, народні промисли та «ортодоксальні» механізми управління природокористуванням, залучення до цього процесу інструментів (матеріально-технічного устаткування), котрі є «франшизою» даного регіонального осередку. Звичаєвий підхід до природокористування в регіоні передбачає деяке відсторонення від елементів глобальної (світової) практики залучення новітніх технологій в цей процес, натомість притримування (можливо застарілих в науково-технічному плані) традиційних («дідівських») підходів до процесу р. п. На це може бути ряд причин: інформаційна ізольованість регіонального суспільства від світового природокористувальницького досвіду; свідомий відхід від практики імплементації інновацій в процеси природокористування для збереження культурної самобутності регіону, наприклад з метою розвитку рекреаційно-туристичної діяльності; етно-релігійна кон'юнктура середовища вибудована системою вірувань, сакральних догм, тощо.

Усі вище перераховані етнокультурні чинники регіонального природокористування у своїй сукупності формують наступні фактори р. п., якими є **менталітет і ментальність** регіонального суспільства (громади). Перший являє собою систему поглядів, переконань і уявлень індивідууму, або суспільній групі, котрі стосуються процесу природокористування, а також відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь в цьому аспекті. Етнічна ментальність впливає на особливості р. п. через способи мислення, духовну налаштованість, ціннісні установки по відношенню до довкілля. Саме через ментальність людина дивиться на цей світ і на своє місце в ньому. Роль даних факторів стає визначальною в ході прийняття управлінських рішень по природокористуванню, коли необхідно зважувати ризики і вигоду, робити вибір на користь прибутку чи екологічної безпеки. Мотивація в цьому випадку, як ментальна категорія, визначає пріоритети, задає вектор р. п., обумовлює його характер.

Конфесійна структура і релігійна ситуація в регіоні також є чинниками, які впливають на регіональне природокористування. Справа в тому, що для українського психотипу (незалежно від регіональної приналежності) завжди було притаманно дослухатися до думки церкви та враховувати її в організації свого побуту. Якщо говорити про природокористування, то як і в інших мирських справах, громада часто опирається на духовне благословіння церкви.

Не варто забувати, що традиційно, на території України, об'єкти сакрального значення: церкви, монастирі, храми і т. п. не були обділені у правах землевласності. Здебільшого, під володіння духовенства та пастви відводилися значні, а подекуди й якісно кращі земельні наділи, котрі використовувалися церквою на власний розсуд. Роль релігії в свідомості українців настільки висока, що будь-яка ділянка землі потрапляла(є) під церковну юрисдикцію на довічний термін утримання і згодом ставала(є) пам'яткою сакрального мистецтва та архітектури. Як наслідок, на території України розміщена величезна кількість сакральних пам'яток, які є елементами релігійного туризму, та паломницької інфраструктури. Їхня площа настільки значна, що це дає підстави говорити про серйозний конфесійний вплив на особливості природокористування в Україні.

І останнім з основних етнокультурних чинників р. п., на нашу думку, є **рівень освіченості та інформованості** населення регіону, щодо **парадигми збалансованого розвитку**.

Указ Президента України Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», підписаний гарантом 12 січня 2015 року, дав новий поштовх, після майже 10-річного періоду

стагнації, для пропаганди цивілізаційної парадигми номер один у світі. Надіємося на відсутність спекуляцій довкола поняття «збалансованості», а також на те, що подальші кроки в цьому напрямку матимуть прикладний, а не лише декларативний характер.

Список літератури

- 1 Воловик, В.М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування / В.М. Воловик. – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.;
- 2 Гродзинський, М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія. У 2-х т. / М.Д. Гродзинський. – К.: видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 2. – С. 78–126;
- 3 Економ. енциклопед. словник : [<http://www.subject.com.ua/economic/slovník/6121.html>];
- 4 Калуцков, В. Н. Основы этнокультурного ландшафтоведения: учебное пособие / В.Н. Калуцков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 96 с.;
- 5 Костина, Д.С. Ландшафтний аналіз геокультурного пространства и етнокультурного взаємодія в восточных районах Ставропольского края: дис. канд. геогр. наук: 25.00.24 / Д. С. Костина. – Ставрополь, 2006. – 150 с.;
- 6 Масляк, П.О. Хрестоматія з географії України: Посібник для вчителя / упоряд. П. О. Масляк. – К. : Генеза, 1994. – 448 с.;
- 7 Романчук, С.П. Основы этногеоэкологии: навчальний посібник / С.П. Романчук. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2005. – 206 с.

VIKTOR TORUSHANKO

THE IMPACT ON THE PROCESS OF REGIONAL LAND-USE IN UKRAINE ETHNIC AND CULTURAL FACTORS

The results of the regional land-use analysis affecting factors presents in the article. Exclusively role of Ukrainian regions environmental management ethnic and cultural factors are based. Place of the regional sustainable development social and cultural components in Ukraine's environmental management system was actualized.